

Εισήγηση στο βιβλίο του Ernst Gellner (1925-1995): Έθνη και Εθνικισμός (1983)

Β' μέρος: Κεφάλαια 6-10¹

Γούλα Άννα.

1. Συνοπτικά έως το 6^ο κεφάλαιο – για μία ομαλότερη μετάβαση στο β' μέρος του βιβλίου.

Ήδη, από το τέλος του 5^{ου} κεφαλαίου, αποκαλύπτεται πως ο Gellner προσεγγίζει τον εθνικισμό ως ένα αναγκαίο από λειτουργικής άποψης φαινόμενο που προκύπτει εξαιτίας, και προσιδιάζει αποκλειστικά στην συγκεκριμένη κοινωνική δομή που επιβάλλει ιστορικά η εκβιομηχάνιση. Είναι έτσι και για αυτόν ο εθνικισμός ένα καταρχήν *μοντέρνο* φαινόμενο, όπως το αντιμετωπίζουν και οι λοιποί θεωρητικοί της βασικής βιβλιογραφίας μας. Ωστόσο εκ προοιμίου προκύπτει ότι ακολουθεί μία εντελώς διαφορετική προσέγγιση από τους λοιπούς, δηλαδή επιχειρεί μία ως επί το πλείστον *δομική εξήγηση* του εθνικισμού. Οικοδομεί έτσι ένα αυστηρό «μοντέλο».

Η διαφοροποίησή του αυτή προοικονομείται ήδη από τον τρόπο γραφής του και από το γεγονός ότι, σε σύγκριση με τους λοιπούς θεωρητικούς, παρέχει τις λιγότερες άμεσες ιστορικές αναφορές. Στηρίζει έτσι το μοντέλο του, το οποίο έχει οικουμενικές αξιώσεις και δεν περιορίζεται σε μία συγκεκριμένη, για παράδειγμα γεωγραφία, σε γενικές, αφηρημένες κοινωνιολογικές δομικές παραδοχές τις οποίες μεταχειρίζεται ως δεδομένες. Δηλαδή, δεν τις θεμελιώνει σε συγκεκριμένα ιστορικά παραδείγματα. Το γεγονός αυτό μπορεί να νοηθεί εξάλλου και ως φυσική απόρροια του καθολικού χαρακτήρα του μοντέλου του: θα ήταν σχεδόν αδύνατο, ή έστω υπεράνθρωπα κοπιώδες να αναφερθεί εντός ενός μόνου έργου του σε ιστορικά δεδομένα που να δύνανται να καλύπτουν αποτελεσματικά την καθολική αξίωση της θεωρίας του.

Για να καταδείξει την θεωρία του λοιπόν αυτή, όπως αναλύθηκε ήδη, εκκινεί από μία συγκριτική επισκόπηση της φύσης αφενός των αγροτικών κοινωνιών, ήτοι των μη εκβιομηχανισμένων, αφετέρου των βιομηχανικών κοινωνιών.

Χαρακτηριστικό των αγροτικών κοινωνιών είναι η στεγανότητα στην κοινωνική διαστρωμάτωση μεταξύ αρχόντων, που αποτελούν την μειοψηφία, και αρχομένων, που αποτελούν την πλειονότητα του πληθυσμού. Η αγροτική κοινωνία στηρίζεται ακριβώς στην αδυναμία των αρχομένων να διεισδύσουν στα στρώματα των «αρχόντων», η οποία αδυναμία βασίζεται στην ενισχυμένη διαφοροποίηση των μεν από τους δε. Σε αυτήν την ιστορική φάση είναι που εντός των μειοψηφικών στρωμάτων των αρχόντων εμφανίζεται ο κλήρος και η εγγραμματοσύνη, από την οποία προκύπτει ένας υπερτοπικός «*υψηλός πολιτισμός*». Οι

¹ Για το παρόν μελετήθηκε η ελληνική μετάφραση από την αγγλική του πρωτοτύπου «Nations and Nationalism», Basil Blackwell, 1983, και συγκεκριμένα το «Έθνη και Εθνικισμός», εκδόσεις Νεφέλη, 1992, μετάφραση Δώρας Λαφαζάνη.

αρχόμενοι είναι αποκλεισμένοι από αυτόν, παραμένοντας εντός ενός τοπικού «χαμηλού πολιτισμού». Αλλά και δεν χρειάζεται να είναι άλλως, αφού υπό αυτά τα πλαίσια οι αγροτικές κοινωνίες μπορούν ήδη να αναπαράγονται με αυτάρκεια και αποτελεσματικά. Σε αυτό το πλαίσιο έχουμε πολιτισμούς δύο ταχυτήτων μεταξύ των δύο βασικών στρωμάτων (ήτοι άρχουσα τάξη και αρχόμενη), οι οποίοι πολιτισμοί δεν ταυτίζονται ούτε ποιοτικά ούτε τοπικά, συνεπώς καθίσταται εξ ορισμού αδύνατη μία συγχώνευση πολιτισμού και πολιτικής, όπως λαμβάνει χώρα στα πλαίσια του εθνικισμού.

Εντούτοις, τις αγροτικές κοινωνίες διαδέχονται ιστορικά οι βιομηχανικές, με την μετάβαση αυτή να συνεπάγεται την πλήρη ανατροπή των έως τότε κοινωνικών δομών και λειτουργιών. Αξίζει να σημειωθεί πως ο Gellner δεν ενδιαφέρεται, και δεν διατείνεται πως μπορεί, να εξηγήσει την αιτία αυτής της μετάβασης, παρά μόνο να αναλύσει το νέο πρότυπο των βιομηχανικών αυτών κοινωνιών και τους μηχανισμούς λειτουργίας τους. Η μετάβαση αυτή καθαυτή παραμένει για τον Gellner τυχαία, στα πλαίσια των πάμπολλων δυνατοτήτων κοινωνικής οργάνωσης που ενυπάρχουν στην ανθρώπινη φύση.

Στα πλαίσια αυτά, για τον Gellner πλέον αναδύεται μία νέα κοινωνία που είναι εξισωτική επειδή είναι κινητική και είναι κινητική επειδή αυτό απαιτεί ο νέος καταμερισμός της εργασίας και η κλίμακά του. Αυτό, ενόψει του πρόταγματός του για διαρκή ανάπτυξη. Ο μετασχηματισμός αυτής της όλης φύσης του καταμερισμού εργασίας και των παραγωγικών και γνωστικών διαδικασιών, οδηγεί στην καθολικοποίηση του κλήρου και την μαζικοποίηση της παλιάς υψηλής κουλτούρας. Η κουλτούρα αυτή δεσπόζει πλέον σε όλη την κοινωνία και αποτελεί τον «ζωτικό χώρο», την δεξαμενή αποκλειστικά εντός της οποίας το άτομο μπορεί να αποκτήσει ταυτότητα και να ανταποκριθεί στην ρευστότητα που επιβάλει ο νέος καταμερισμός εργασίας. Και αυτό γιατί ο τελευταίος του επιβάλει να αλλάζει διαρκώς ρόλους, για τους οποίους πρέπει να είναι κατάλληλα εκπαιδευμένος, ώστε να εξυπηρετείται το διαρκές πρόταγμα ανάπτυξης. Εκτός αυτής της υψηλής κουλτούρας, το άτομο πλέον δεν μπορεί να «αναπνεύσει».

Για αυτό, η υψηλή κουλτούρα είναι το πλέον θεμελιώδες στοιχείο του *modus operandi* της βιομηχανικής κοινωνίας, και ως τέτοιο ζητά να υποστηριχθεί από την πολιτεία, από το συγκεντρωτικό κράτος, αφού κανένας άλλος κοινωνικός μηχανισμός δεν διαθέτει επαρκή κλίμακα και μέσα για να εξυπηρετήσει την αναπαραγωγή του. Έτσι είναι που προκύπτει η κοινωνική ομοιογένεια, με την καθολικοποίηση της κουλτούρας, και ακολούθως αναδεικνύεται η συγχώνευση πολιτικής και πολιτισμού ως μία λειτουργική αναγκαιότητα, εγγενής στη δομή της βιομηχανικής κοινωνίας. Στην αναγκαία αυτή, υπό τα νέα δεδομένα, συγχώνευση πολιτισμού και πολιτείας είναι που κρύβεται το κλειδί της εξήγησης του εθνικισμού, κατά τον Gellner.

2. 6ο Κεφάλαιο: Κοινωνική Εντροπία και Ισότητα στην βιομηχανική κοινωνία.

Έτσι, έως το σημείο που βρισκόμαστε τώρα (τέλος 5^{ου} κεφαλαίου), ο Gellner έχει εξηγήσει πώς προκύπτει η συνταύτιση πολιτισμού και πολιτικής που αποτελεί την ουσία των εθνικισμών. Δεν έχει εξηγήσει ωστόσο ακόμα, με ποιο τρόπο κάθε ξεχωριστός υψηλός πολιτισμός διαφοροποιείται από τους λοιπούς, και οριοθετεί τον εαυτό του, ώστε να προκύπτουν οι

ξεχωριστές επιμέρους οντότητες, τα εθνικά κράτη του πραγματικού μας κόσμου. Αυτό θα επιχειρήσει να κάνει από το έκτο κεφάλαιο και έπειτα του υπό μελέτη βιβλίου του.

- Η Ρουριτανία.

Ξεκινά λοιπόν να το επιχειρεί μέσω της παράθεσης ενός δικού του παραμυθιού, αυτού της πορείας της δίκης του υποθετικής «Ρουριτανικής» κοινότητας. Μίας κοινότητας χωρικών εντός της ευρύτερης επικράτειας της Αυτοκρατορίας της Μεγαλομανίας, αποκλεισμένη από την υψηλή κουλτούρα της δεύτερης. Οι Ρουριτανοί, αντιμέτωποι στην πορεία με τις νέες συνθήκες της εκβιομηχάνισης, έχουν δύο δυνατά σενάρια μπροστά τους: είτε να αφομοιωθούν στην υψηλή κουλτούρα της Μεγαλομανίας και του αναδεικνυόμενου φύλακα – κράτους της, ή να αναγάγουν την δική τους χαμηλή κουλτούρα σε υψηλή, ενεργοποιώντας κάποιους εξ αυτών που είχαν καταφέρει να γίνουν δημοσιογράφοι και δάσκαλοι, και έτσι να συγκροτήσουν το δικό τους φύλακα – κράτος. Αναδεικνύεται εντός του παραμυθιού, ήδη μία αναπόδραστη συνθήκη δύναμει της έως τώρα ανάλυσης του Gellner: ότι για να σταθούν, για να μπορούν να «αναπνεύσουν» οι Ρουριτανοί εντός του νέου εκβιομηχανιοποιημένου κόσμου, πρέπει να μάθουν να πλοηγούνται σε κάθε περίπτωση εντός μίας υψηλής κουλτούρας.

Δεν είναι κάθε Ρουριτανική κοινότητα που οδηγείται στο δεύτερο σενάριο, ήτοι στο να αναπτύξει το δικό της εθνικό κίνημα και να αποσχιστεί από την Μεγαλομανία. Αντιθέτως, ο Gellner σημειώνει ότι από τις πολυάριθμες περιπτώσεις «Ρουριτανών», μόνο λίγες συγκριτικά αποκτούν την δική τους Ρουριτανία, και οι περισσότερες αφομοιώνονται εντός μίας άλλης υψηλής κουλτούρας (αυτό είναι που τον οδηγεί να αναφερθεί στην «αδυναμία» του εθνικισμού). Εντούτοις, αυτό που θα κρίνει ποιες Ρουριτανίες θα «γεννηθούν» και ποιες θα διαλυθούν εντός ενός ξένου υψηλού πολιτισμού, είναι οι **δύο αρχές διάσπασης**, όπως τις ονομάζει: α/ **η αρχή των φραγμών στην επικοινωνία** (πιο έντονη κατά την πρώιμη περίοδο της εκβιομηχάνισης) και β/ **η αρχή των αναστολέων της κοινωνικής εντροπίας** (πιο έντονη κατά τα όψιμα στάδια αυτής).

- Κοινωνική εντροπία και ισότητα.

Η πρώτη αρχή διάσπασης, αυτή των φραγμών στην επικοινωνία, η οποία εντοπίζεται κατά τον Gellner κυρίως στα πρώιμα βιομηχανικά συστήματα, σημαίνει την πολιτισμική διάκριση μεταξύ των επιμέρους ομάδων μίας κοινωνίας. Δηλαδή, ότι δεν μοιράζονται όλα τα μέλη αυτής τον ίδιο πολιτισμό, με έκαστο πολιτισμό να νοείται ως εν δύναμει υψηλός, δηλαδή ως κατάλληλος να αναδειχθεί στο ζωτικό εκείνο χυλό ομογενοποίησης, εντός του οποίου τα άτομα θα μπορούν να πραγματώνουν τους κοινωνικούς τους ρόλους και να βρουν την ταυτότητά τους. Την στιγμή που η αναγκασία για την λειτουργία της βιομηχανικής κοινωνίας ομογενοποίηση διατελείται μέσω της διάχυσης ενός κοινού πολιτισμού, η ταυτόχρονη εμφάνιση ενός δεύτερου τέτοιου πολιτισμού εντός της ίδιας κοινωνίας προκαλεί λειτουργικές επιπλοκές. Σπάει την ομογενοποίηση στα δύο. Αυτό είναι το «φράγμα στην επικοινωνία» ως αρχή διάσπασης.

Από την άλλη, για να κατανοήσουμε την δεύτερη αρχή διάσπασης του Gellner, την αρχή των αναστολέων της κοινωνικής εντροπίας πρέπει αρχικά να αντιληφθούμε τι εννοεί όταν αναφέρεται σε *κοινωνική εντροπία*. Έτσι, κοινωνική εντροπία σημαίνει εδώ την συστηματική τυχαιότητα που χαρακτηρίζει την βιομηχανική κοινωνία, δηλαδή την ρευστότητά της, και που την διακρίνει από την αγροτική. Οι διαστρωματώσεις της βιομηχανικής κοινωνίας, σε αντίθεση

με την αγροτική, δεν είναι στεγανές. Το άτομο κινείται ως επί το πλείστον ελεύθερα εντός του νέου ομοιογενούς χυλού και μπορεί να αλλάζει ταχύτατα ρόλους. Αυτή η διάσπαση των στεγανών κοινωνικών ομαδοποιήσεων είναι που αποτελεί την κοινωνική εντροπία. Συνεπώς, οι αναστολές της, οι οποίοι πυροδοτούν τον εθνικισμό, θα πρέπει να σημαίνουν τα χαρακτηριστικά, τα στοιχεία εκείνα που την αναστέλλουν, που παρακωλύουν αυτήν ακριβώς την ρευστότητα, την κινητικότητα, την δυνατότητα των ατόμων να μεταβαίνουν από τον ένα ρόλο στον άλλον, να γλιστρούν με ευκολία εντός του ομογενοποιημένου χυλού της βιομηχανικής κοινωνίας.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να προσθέσουμε, πως η ίδια η ιδέα της κοινωνικής εντροπίας αναδεικνύει και την κρισιμότητα που παίρνει πλέον ο ρόλος του έθνους: αφού όλα είναι ήδη ρευστά εντός του ομοιογενούς χυλού, αναδεικνύεται το έθνος ως ο αποκλειστικός εκείνος σκελετός που τον συγκρατεί. Και αυτός ο σκελετός είναι τόσο μεγάλος που χρειάζεται έναν γιγάντιο συγκεντρωτικό μηχανισμό για να τον συντηρεί και να διαχέει τον χυλό, την κουλτούρα, εντός του: το κράτος, το οποίο επιτελεί τον ρόλο αυτό παρέχοντας την υποδομή του εκπαιδευτικού συστήματος.

Επιστρέφοντας στο ζήτημα της κοινωνικής εντροπίας, και το φράγμα στην επικοινωνία, η πρώτη αρχή διάσπασης του Gellner μπορεί να νοηθεί ως ένα είδος αναστολέα της κοινωνικής εντροπίας. Ο συγγραφέας ωστόσο, ενόψει της χρήσης των δύο αρχών διάσπασης αργότερα, για την παράθεση της δικής του τυπολογίας των εθνικισμών, διακρίνει μεταξύ των δύο. Οι φραγμοί στην επικοινωνία μπορούν να αντιμετωπιστούν εντός μίας βιομηχανικής κοινωνίας δια μέσου της αφομοίωσης που παρέχει η εκπαίδευση. Για παράδειγμα, οι Ρουριτανοί μπορούσαν να επιλέξουν να αφομοιωθούν από τον πολιτισμό της Μεγαλομανίας αντί να φτιάξουν τον δικό τους ξεχωριστό Ρουριτανικό υψηλό πολιτισμό. Αντιθέτως, η δεύτερη αρχή διάκρισης, εκείνη των αναστολέων της κοινωνικής εντροπίας, αναφέρεται σε χαρακτηριστικά τα οποία τα άτομα δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να απεμπολήσουν αλλά τους ακολουθούν διαρκώς, διαφοροποιώντας τους αθεράπευτα από τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας. Τα δε αυτά χαρακτηριστικά έχουν την τάση να μην διαχέονται ομαλά σ' ολόκληρη την κοινωνία, αλλά να συγκεντρώνονται στο ένα ή στο άλλο τμήμα της, είτε αυτό βρίσκεται προς τα πάνω, είτε προς τα κάτω.

Για παράδειγμα, ας υποθέσουμε, όπως κάνει ο Gellner, πως αυτό το χαρακτηριστικό συνίσταται στο ότι κάποια άτομα διαθέτουν μπλε χρώμα. Ακόμα και εάν αρχίσουν να αλλάζουν θέση, από κάτω ή προς τα πάνω, εντός της βιομηχανικής κοινωνίας, το μπλε τους χρώμα θα εξακολουθεί να τους διαφοροποιεί και να διατηρεί μία εντασιακή σχέση μεταξύ αυτών και όλων των υπολοίπων, που δεν έχουν μπλε χρώμα. Το δε αυτό χρώμα του παραδείγματος του Gellner, μπορεί να αφορά είτε γενετικά χαρακτηριστικά είτε πολιτισμικά.

Τα τελευταία αυτά ωστόσο, παρότι πολιτισμικά, δεν αναφέρονται στον εκάστοτε υψηλό πολιτισμό που είπαμε πως αποτελεί τον χυλό κάθε βιομηχανικής κοινωνίας. Αντιθέτως, είναι πολιτισμικά χαρακτηριστικά *ανθρωπολογικής υφής*, ήτοι ένα «*συνονθύλευμα των οικείων και διάχυτων αξιών και στάσεων ζωής, οι οποίες κατά την αγροτική εποχή συνδέονταν συνήθως με την θρησκεία, που έχει συχνά την εμμονή της πεταλίδας και συνεχίζει να λειτουργεί ως διακριτικό σημάδι για τους σχετικούς πληθυσμούς*». Η διάκριση αυτή μεταξύ ανθρωπολογικής και κανονιστικής κουλτούρας θα είναι κρίσιμη μετέπειτα κατά την περιγραφή της τυπολογίας

των εθνικισμών του Gellner. Για να περιγράψει την πρώτη, δίνει το παράδειγμα του πρώην μουσουλμανικού πληθυσμού στην Βοσνία της Γιουγκοσλαβίας του 1983, ο οποίος εξασφάλισε το δικαίωμά του να χρησιμοποιεί για τον εαυτό του τον όρο «μουσουλμάνος» όταν συμπλήρωνε στο απογραφικό δελτίο την λέξη «εθνικότητα»², παρότι μιλούσαν και αυτοί την σερβοκροατική γλώσσα και είχαν Σλάβους προγόνους.

Με αυτό ο συγγραφέας θέλει να δείξει ότι και αφού περάσουμε το στάδιο των πρώιμων βιομηχανικών κοινωνιών, όπου όποια τυχόν ζητήματα επικοινωνιακών φραγμάτων έχουν ξεπεραστεί από την επικράτηση μίας κοινής εκπαίδευσης, είναι δυνατόν να παραμένουν και άλλα στοιχεία ανασταλτικά της ρευστότητας. Αυτά θα προκαλούν διασπάσεις εντός και μίας ώριμης βιομηχανικής κοινωνίας. Οι μπλε του παραδείγματος του Gellner, είτε θα τυχάνει να συγκεντρώνονται εντός της δικής τους εδαφικής βάσης, οπότε ελλείψει της δυνατότητάς τους να αφομοιωθούν, θα τους μένει μόνο η δυνατότητα αποκτήσουν το δικό τους εθνικισμό, και κατ' επέκταση το δικό τους Ρουριτανικό κράτος, είτε θα είναι σκόρπιοι, ανεδαφικοί, οπότε θα βρίσκονται σε πραγματικά δύσκολη θέση δημιουργώντας μεγάλες εντάσεις εντός της εκάστοτε βιομηχανικής κοινωνίας. Η εμφάνιση όμως μπλε ανθρώπων, όπως τυχάνει εντός της όψιμης βιομηχανικής κοινωνίας, που γεννούν αντιστοίχως τους «όψιμους» εθνικισμούς τους, είναι πιο σπάνια σε σχέση με το μεγάλο βίαιοι ξεσκαρτάρισμα που έχει επέλθει στις πρώιμες βιομηχανικές κοινωνίες δυνάμει της αρχής διάσπασης των επικοινωνιακών φραγμάτων.

- Ποικίλες οπτικές γωνίες: από το παράδειγμα του Ισλάμ στους εθνικισμούς της υποσαχάριας Αφρικής.

Με τα ανωτέρω παραδείγματα έως εδώ των Ρουριτανών, ή και των Μπλε, ο Gellner έχει καταδείξει, αμέσως πριν αναπτύξει το ακριβές μοντέλο τυπολογιών των εθνικισμών του, πώς ο εθνικισμός συνίσταται στην ανάδειξη μίας νέας υψηλής κουλτούρας εκεί όπου πριν ίσως να μην υπήρχε, ή μάλλον υπήρχε μόνον ως χαμηλή, λαϊκή κουλτούρα, και η οποία πλέον (αλλά όχι πάντα) αυτονομείται και εξοπλίζεται με το δικό της κράτος. Μετατρέπεται δηλαδή, σε έναν επιτυχημένο εθνικισμό.

Επιδιώκει ωστόσο να δείξει ακόμα ότι οι εθνικισμοί δεν προκύπτουν μόνον από αυτήν την διαδικασία, αλλά και από τον μετασχηματισμό μίας ήδη δεσπόζουσας υψηλής κουλτούρας, όπως αυτή είχε εμφανιστεί στα πλαίσια του αγροτικού κόσμου, και είχε διαμορφωθεί από την εγγράμματη άρχουσα τάξη αυτού, και ιδίως τους θρησκευτικούς «λειτουργούς», τον κλήρο. Ο υψηλός αυτός πολιτισμός κατόπιν, με την εκβιομηχάνιση, έρχεται και «κουμπώνει» σε μία ξεχωριστή εδαφική επικράτεια, και επανδρώνεται με το δικό της κράτος, συνιστά δηλαδή τον δικό της εθνικισμό. Για να το καταφέρει αυτό η παλιά, παραδοσιακή υψηλή κουλτούρα πρέπει να μετασχηματιστεί, να γίνει σύγχρονη για να ανταποκρίνεται στις νέες συνθήκες της εκβιομηχάνισης, δηλαδή να εκκοσμικευθεί. Για τον Gellner, στην βορειοδυτικοευρωπαϊκή περίπτωση, αυτό επετεύχθη σε δύο στάδια: πρώτα από την Μεταρρύθμιση (γενίκευση του κλήρου) και στην συνέχεια από τον Διαφωτισμό (εκκοσμίκευση αυτού, και αξιοποίηση της εθνικής γλώσσας).

Σε αυτήν την διαδικασία, ήτοι μίας υψηλής κουλτούρας που επιβίωσε και «κούμπωσε» επί των κοινωνιών αναδεικνύοντας τους δικούς της εθνικισμούς, τοποθετεί και το Ισλάμ, το οποίο, κατά

² Σελ. 133-134, ό.π.

τον συγγραφέα, έφερε από την φύση του εγγενώς τους απαραίτητους εκείνους μηχανισμούς για τον μετασχηματισμό του στις νέες κοινωνικές απαιτήσεις. Χαρακτηριστικά, το Ισλάμ ήδη από την αγροτική εποχή έμοιαζε με έναν Ιανό: το ένα του πρόσωπο ήταν προσανατολισμένο στις πλουραλιστικές παραδόσεις και ομαδοποιήσεις της υπαίθρου, ήταν δηλαδή γνήσια προσαρμοσμένο στα χαρακτηριστικά της αγροτικής κοινωνίας, το άλλο του πρόσωπο ωστόσο απευθυνόταν στους εγγραμμάτους ατομικιστές αστούς δασκάλους, με δόγμα οικονομικό και μονιστικό. Δηλαδή, αποτελούσε από μόνο του ήδη μία «διαρκή μεταρρύθμιση», χάριν αυτού του μονισμού του, δηλαδή του αμεσολάβητου χαρακτήρα του. Αυτό το χαρακτηριστικό του είναι που κατά μοναδικό τρόπο επιτρέπει στις δογματικές αρχές του να επιβιώσουν και κατόπιν της μετάβασης στην βιομηχανική κοινωνία, σε αντίθεση με άλλες θρησκείες που έχασαν εντελώς τον χαρακτήρα τους με την εκκοσμίκευσή τους.

Ωστόσο, με την επιφύλαξη ότι εδώ ίσως κάτι μας ξέφυγε από αυτό το δύσβατο, κεφάλαιο του βιβλίου του, μένουν ερωτηματικά ως προς το γιατί, υπό τις συνθήκες που περιγράφει, δεν επικράτησε ένας παναραβικός εθνικισμός, και, σε δεύτερο χρόνο, πώς και με ποιους «κανόνες» προέκυψαν τα σύνορα των εθνικισμών των επιμέρους πραγματικών αραβικών κρατών που πλέον υφίστανται. Πόσο μάλλον λαμβάνοντας υπόψη ότι πολλά από τα πραγματικά κράτη αυτά συνορεύουν με άλλα αραβικά κράτη, όχι σπάνια και του ίδιου δόγματος. Το έλλειμμα αυτό τονίζεται, και σε σύγκριση με την αναφορά του στο βορειοδυτικοευρωπαϊκό παράδειγμα, για το οποίο δίνει μία απάντηση: ότι στο μεταξύ, όταν εμφανίστηκε η εκβιομηχάνιση είχαν ήδη αναπτυχθεί τα επιμέρους γλωσσικά ιδιώματα με τις δικές τους λογοτεχνίες.

Οι εθνικισμοί της υπο – σαχάριας Αφρικής δε, κατά τον Gellner, κάνουν κάτι διαφορετικό: ούτε μετατρέπουν ένα δικό τους τοπικό, χαμηλό πολιτισμό σε υψηλό, ούτε αξιοποιούν κάποια προϋπάρχουσα παραδοσιακή «υψηλή» κουλτούρα. Αντιθέτως, χρησιμοποιούν μία ξένη, ευρωπαϊκή κουλτούρα. Ο εθνικισμός σε αυτές, δεν οφείλεται στην υπερπήδηση φραγμάτων επικοινωνίας αλλά στην αντι-εντροπικότητά τους, και συγκεκριμένα στην φυλετική διάκριση μεταξύ μαύρων και λευκών που καταλάμβαναν τις κορυφές των διοικητικών μηχανισμών. Για αυτό ο Gellner, καταλήγει πως οι κοινωνίες αυτές δεν ήταν τόσο καλά εξοπλισμένες στην προσπάθειά τους να αναπτύξουν έναν αποτελεσματικό εθνικισμό, όσο άλλες αφρικανικές εθνοτικές ομάδες οι οποίες είχαν ήδη συνδεθεί με έναν υψηλό εγγράμματο πολιτισμό, το Ισλάμ ή τον Χριστιανισμό. Οι Σομαλοί και οι Αμχάρας, κατατάσσονται κατά τον Gellner σε αυτές που είχαν συνδεθεί με έναν τέτοιο πολιτισμό, και για αυτό κατέληξαν να κυριαρχήσουν αποτελεσματικά στην πολιτική ιστορία της περιοχής του Κέρατος της Αφρικής, παρότι σχετικά ισχνοί πληθυσμιακά.

3. 7^ο Κεφάλαιο: Μία Τυπολογία των Εθνικισμών.

Ήδη με όλα όσα αναλύσαμε ο Gellner έχει σκιαγραφήσει κάποιους «τύπους» εθνικισμών, και κυρίως έχει καταδείξει πως, υπό την θεωρία του, αυτοί προκύπτουν λόγω των εντασιακών σχέσεων που εμφανίζονται σε μία κοινωνία, σε μία εδαφική επικράτεια, ως αποτέλεσμα της έλευσης των νέων συνθηκών εκβιομηχάνισης που μετασχηματίζουν την παλιά, αγροτική κοινωνική διάταξη.

Στο 7^ο κεφάλαιο του βιβλίου του, προχωρά περαιτέρω τυποποιώντας συγκεκριμένα αυτές τις εντασιακές σχέσεις, για να ξεκαθαρίσει πως μόνο ένας συγκεκριμένος συνδυασμός τους είναι που καταλήγει τελικά στην γέννηση των εθνικισμών.

Για να αναδείξει αυτό, θα αναφερθεί στην διάδραση τριών παραγόντων:

A. ο πρώτος είναι εκείνος **της πρόσβασης στην Εξουσία**, η οποία στις βιομηχανικές κοινωνίες, είναι εξ ορισμού συγκεντρωτική και υποβάλλεται στους κανόνες του καταμερισμού εργασίας: κανένας Κουρέας δεν κουρεύεται πλέον μόνος του. Εξάλλου ήδη υποστήριξε πως μόνο ένα συγκεντρωτικό κράτος δύναται πλέον να συντηρήσει τις τεράστιες κλίμακας ανάγκες συντήρησης του διάχυτου πολιτισμικού χυλού. Ως τέτοια, συνεπώς, η Εξουσία στο μοντέλο του πάντοτε θα βρίσκεται στα χέρια μερικών ενώ θα λείπει από τα χέρια των υπολοίπων. Δεν μπορεί να είναι διάχυτη.

B. Ο επόμενος παράγοντας είναι **η πρόσβαση στην Εκπαίδευση** ή άλλως σε μία βιώσιμη υψηλή κουλτούρα. Η ομαλή και ακώλυτη πρόσβαση, δηλαδή, σε έναν «ζωτικό πολιτισμικό χυλό» που ήδη αναδείξαμε πως είναι προϋπόθεση για να μπορεί ένα άτομο να κινηθεί εντός των βιομηχανικών συνθηκών, να ανταποκριθεί στην ρευστότητα των ρόλων και την κινητικότητα, να αποκτήσει νόημα και ταυτότητα, να «αναπνεύσει». Εν ολίγοις, η πρόσβαση στον χυλό εκείνο που θα καταστήσει το άτομο «κατάλληλο να καταλάβει τις περισσότερες από τις συνήθειες θέσεις σε μία κοινωνία»³. Ως προς αυτήν, σε αντίθεση με την εξουσία δεν υπάρχει προκαθορισμένη διάκριση μεταξύ αυτών που την κατέχουν και αυτών που δεν την κατέχουν.

Έτσι, αφού η εξουσία πάντοτε θα προσιδιάζει σε κάποιους και σε κάποιους άλλους θα λείπει, τότε ήδη προκύπτει η σταθερή διάκριση μεταξύ κρατούντων και μη κρατούντων εντός μίας βιομηχανικής κοινωνίας. Το εναλλασσόμενο στοιχείο θα είναι μόνον πρόσβαση στην Εκπαίδευση, άρα ήδη προκύπτει μία δυνατή τετράδα περιπτώσεων:

- i. Οι κρατούντες θα έχουν και την Εξουσία και την Εκπαίδευση, και οι λοιποί τίποτα από τα δύο (πρώιμη εκβιομηχάνιση – παραμένουν οι διαφορές κουλτούρας, εκπαίδευσης, μία ομοιογενής εγγραμματοσύνη δεν έχει ακόμα καθολικοποιηθεί),
- ii. Οι κρατούντες θα έχουν και την Εξουσία και την Εκπαίδευση, και οι λοιποί θα έχουν μόνον την Εκπαίδευση (ύστερη εκβιομηχάνιση - η κουλτούρα και η εγγραμματοσύνη, δυνάμει της ήδη μακρόχρονης επίδρασης του συγκεντρωτικού εκπαιδευτικού συστήματος του κράτους, έχει καθολικοποιηθεί),
- iii. Οι κρατούντες θα έχουν την Εξουσία, αλλά όχι την Εκπαίδευση, ενώ οι λοιποί θα έχουν πάλι μόνον την Εκπαίδευση (εδώ οι κρατούντες αποτελούν μία αργόσχολη τάξη η οποία ενδιαφέρεται μόνον για επιδεικτική κατανάλωση, ενώ οι λοιποί αναπτύσσουν τις δεξιότητές τους για να ανταποκρίνονται στις νέες συνθήκες εκβιομηχάνισης, δηλαδή για να συσσωρεύουν πόρους. Παράλληλα, τους πόρους αυτούς τους απομυζούν οι κρατούντες, δυνάμει του γεγονότος ότι διατηρούν την εξουσία),
- iv. Τέλος οι κρατούντες θα έχουν αποκλειστικά την Εξουσία, αλλά τόσο αυτοί, όσο και οι λοιποί δεν θα έχουν πρόσβαση στην Εκπαίδευση (εδώ εξ ορισμού, την στιγμή που δεν υφίσταται πρόσβαση κανενός στην Εκπαίδευση, ήτοι την υψηλή κουλτούρα, σημαίνει ότι η τελευταία αδυνατεί να πάρει τις ιδιότητες ενός «ζωτικού χυλού». Άρα έχουμε μία

³ Σελ. 163, ό.π.

κοινωνία η οποία δεν έχει ακόμα αυτό το κρίσιμο χαρακτηριστικό της εκβιομηχάνισης, δεν είναι δηλαδή βιομηχανική κοινωνία, αλλά μία «λιμνάζουσα αγροτική»).

Σχηματικά, η αλληλεπίδραση των 2 από τους τρεις παράγοντες του Gellner, οδηγεί στα εξής:

Είδος	Κρατούντες		Λοιποί	
	Εξουσία	Εκπαίδευση	Εξουσία	Εκπαίδευση
I. Πρώιμες Βιομηχ.	✓	✓	X	X
II. Ώριμες Βιομηχ.	✓	✓	X	✓
III. Αργόσχολης τάξης	✓	X	X	✓
IV. Λιμναζ. Αγροτικές	✓	X	X	X

Ήδη όμως ο Gellner έχει εξαγγείλει την ύπαρξη ενός τρίτου εντασιακού παράγοντα:

Γ. την ταυτοτική διαφοροποίηση εντός μίας κοινωνίας, η οποία βασίζεται σε κάποιου είδους πολιτισμική διαφορά. Για να μην παρανοήσουμε τον χαρακτήρα αυτής, πρέπει να παραπέμψουμε στην προγενέστερη διάκριση, μεταξύ πολιτισμού από ανθρωπολογική άποψη και πολιτισμού από κανονιστική (την υψηλή κουλτούρα). Εδώ το ζήτημα δεν έχει να κάνει με την πρόσβαση σε μία υψηλή κουλτούρα δια της εκπαίδευσης, αλλά με τα ανθεκτικά στην εντροπία χαρακτηριστικά, ήτοι αυτά που ένα άτομο δεν μπορεί να απεμπολήσει μέσω της εκπαίδευσής του, αυτά τα οποία ο χυλός της υψηλής κουλτούρας δεν μπορεί να ομογενοποιήσει. Το πρόσωπο στερείται την πρόσβαση σε μία ας πούμε ταυτότητα, ακριβώς επειδή έχει ήδη μία άλλη. Άρα εδώ, τα ενδεχόμενα είναι δύο. Οι τέσσερις περιπτώσεις του ως άνω πίνακα να εμπεριέχουν μία τέτοια «ταυτοτική⁴» διαφοροποίηση εντός τους, είτε να μην περιέχουν. Συνεπώς, οι δύο αυτές εναλλακτικές δυνατότητες, διπλασιάζουν το σχήμα των δυνατών τύπων ως εξής:

⁴ Ας την πούμε έτσι για να μην μπερδευόμαστε με την διαρκή χρήση της λέξης πολιτισμός.

Είδος	Ταυτο. διαφοροποίηση	Κρατούντες		Λοιποί	
		Εξουσία	Εκπαίδευση	Εξουσία	Εκπαίδευση
1. Πρώιμες Βιομηχ.	X	✓	✓	X	X
2. Εθνικισμός τύπου Αφβούργων.	✓				
3. Ώριμες ομοιογενείς βιομηχ.	X	✓	✓	X	✓
4. Κλασικός φιλελ. δυτ. Εθνικισμός.	✓				
5. τύπου δεκεμβρ. Επανάστασης.	X	✓	X	X	✓
6. Εθνικισμός διασποράς	✓				
7. άτυπη προεθν. Κατάσταση	X	✓	X	X	X
8. τυπική προεθνικ. Κατάσταση.	✓				

Από τον σχήμα αυτό, προκύπτει κατά Gellner, ποιες εντασιακές σχέσεις θα αναδειχθούν τελικώς σε εθνικισμούς (βλ. χρωματισμένα με κόκκινο). Προκύπτει ήδη από την μελέτη αυτού, πως εθνικισμοί δεν έχουν την τάση να προκύπτουν εντός κοινωνιών όπου δεν παρουσιάζεται ταυτοτική διαφοροποίηση μεταξύ κρατούντων, κατέχοντων την Εξουσία και λοιπών. Αντιθέτως, όπου η ταυτοτική αυτή διάσπαση υπάρχει, είναι και η καταλυτική, δηλαδή εκείνη που χρησιμεύει ως θρυαλλίδα που πυροδοτεί τις ήδη υπάρχουσες διακρίσεις εντός μίας κοινωνίας, αναλόγως του πώς κατανέμονται η Εξουσία και Εκπαίδευση.

Ήδη αναδεικνύεται, και ο Gellner το υπογραμμίζει ρητώς, πως στο δικό του σχήμα τυπολογίας, η ιδιοκτησία του κεφαλαίου δεν μνημονεύεται καν, δεν αποτελεί κρίσιμο παράγοντα ανάδειξης εθνικισμών. Οι ταξικές διαφορές είναι ελάχιστονες, και όσο η βιομηχανική κοινωνία ωριμάζει, τόσο η κοινωνική κινητικότητα απαλύνει τους κινδύνους τους. Έτσι ο Gellner διαφοροποιείται ξεκάθαρα από μαρξιστικές αναλύσεις του εθνικισμού κατά τις οποίες κάθε εθνικιστικό κίνημα είναι μία ταξική επανάσταση που απλά, εντός της ψευδούς συνειδησής της, αδυνατεί να αναγνωρίσει τον εαυτό της ως τέτοιο. Δεν δέχεται μία ιδέα υλικού καθορισμού της κοινωνίας, αλλά υποστηρίζει πως μία μεγάλη κοινωνικοδομική αλλαγή προηγείται του άλματος της παραγωγής τροφής.

Αναλύοντας το σχήμα ειδικότερα, καταρχήν εξαιρεί εντελώς από την πιθανότητα εμφάνισης εθνικισμού τις περιπτώσεις Νο. 7 και Νο. 8. Πράγματι, ήδη εξηγήσαμε ότι η έλλειψη του στοιχείου της πρόσβασης στην Εκπαίδευση για άπαντες σημαίνει ότι εν τοις πράγμασι δεν έχουμε

εκβιομηχάνιση, άρα απουσιάζουν εξ ορισμού και οι καταστατικές κατά τον Gellner συνθήκες για την ανάδειξη του εθνικισμού.

Κατά τα άλλα, και οι περιπτώσεις 1, 3,5 είναι μη εθνικιστικές, γιατί απουσιάζει η πραγματική θρυαλλίδα, ήτοι η πολιτισμική διαφοροποίηση, παρότι και εντός τους υπάρχουν διακρίσεις που οφείλονται στην άνιση πρόσβαση στην Εξουσία και την Εκπαίδευση ενίοτε, μεταξύ κρατούντων και αρχόμενων. Ωστόσο, με την φυσική ωριμότητα του βιομηχανικού συστήματος, όπως προαναφέραμε, οι διαφορές αυτές απαλύνονται, αντί να οξύνονται, αντιθέτως από όσα προαναγγέλλουν οι μαρξιστές. Μένουν έτσι τρεις μορφές εθνικισμού, η γραμμή 2, η γραμμή 4 και η γραμμή 6.

Στην γραμμή 2, η συσσώρευση πρόσβασης στην Εξουσία και την Εκπαίδευση αποκλειστικά στους κρατούντες, οι οποίοι διαφοροποιούνται και ταυτοτικά από τους λοιπούς, δημιουργεί ένα εκρηκτικό εντασιακό μίγμα που πυροδοτεί εύκολα εθνικισμούς και ωθεί τους μη κρατούντες να αναδείξουν την δική τους (χαμηλή κουλτούρα) σε υψηλή για να κατασκευάσουν έτσι ένα ζωτικό χώρο που θα τους ανοίγει την πρόσβαση και στην Εξουσία και στην Εκπαίδευση, και δη την δικιά τους Εξουσία και Εκπαίδευση. Είναι ο εθνικισμός των πρώιμων βιομηχανικών κοινωνιών, όπου η όποια εγγενής στην εκβιομηχάνιση ομογενοποίηση δεν έχει ακόμα κυριεύσει ώστε να απαλύνει τις διαφορές. Ο εθνικισμός αυτός είναι και ο πιο βίαιος, ενώ μάλιστα όσοι τυχόν μη εκφραστές του νέου πολιτισμού τυχαίνει να βρίσκονται στο νέο έδαφος μετατρέπονται πλέον σε νέα θύματα.

Από την άλλη, ο εθνικισμός No. 4 αντιστοιχεί στο πρότυπο των εθνικισμών ενοποίησης της Ιταλίας και της Γερμανίας, κατά τον Gellner. Εδώ παρουσιάζονται μη κρατούντες που μοιράζονται ήδη έναν κοινό πολιτισμό, ωστόσο κυβερνώνται από ξένους δια μέσω κατακερματισμένων, μικρότερων των εκτάσεων των πολιτισμών κρατιδίων. Έτσι, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει *«αυτό που έπρεπε όλο και όλο να διορθωθεί ήταν αυτή η ανισότητα στην κατανομή της εξουσίας και η απουσία μίας πολιτικής στέγης που να καλύπτει μία κουλτούρα, καθώς και οι θεσμοί που θα μπορούσαν να ταυτιστούν μαζί της και να ταχθούν στην διατήρησή της»⁵*. Είναι μία μορφή εθνικισμού που δεν «δαγκώνει» τόσο όσο η No.2.

Επιχειρεί στα πλαίσια αυτά να εντάξει την διάκριση του Πλάμεναζ περί ανατολικών (ή **Βαλκανικών**) και δυτικών εθνικισμών, σε εθνικισμούς τύπου No. 2 και 4 αντιστοίχως. Αυτό που για τον Πλάμεναζ κάνει να θεωρεί τους δεύτερους ως συμπαθείς και καλοηθείς και τους πρώτους ως κακοηθείς, δεν είναι τίποτα άλλο παρά απόρροια της ωριμότητας της εκβιομηχάνισης των δευτέρων, σε σχέση με τους πρώτους. Παρουσιάζονται ως ποιοτικά διαφορετικοί γιατί στους ανατολικού τύπου εθνικισμούς ο υψηλός πολιτισμός που θα χρησιμοποιηθεί για να τους στηρίξει δεν είναι ακόμα καλά αποκρυσταλλωμένος, έτσι και οι εντάσεις και η βιαιότητα είναι μεγαλύτερες.

Η απουσία εδώ αποκρυσταλλωμένου υψηλού πολιτισμού θα μας προβλημάτιζε και θα μας έκανε να σκεφτούμε πως ίσως αυτή η κατηγορία να ανήκει στο No. 7, ήτοι να είναι ακόμα αγροτική αφού δεν έχει αποκρυσταλλωθεί ακόμα ο αναγκαίος «πολιτισμικός ζωμός» της εκβιομηχάνισης. Ο Gellner επιχειρεί να λύσει αυτό το πρόβλημα εξηγώντας πως σε κάθε περίπτωση πλέον η παλαιά τάξη πραγμάτων έχει καταλυθεί, και για τα άτομα εντός αυτών των πρώιμων βιομηχανικών κοινωνιών, που μπορεί να βρίσκονται με το ένα πόδι ακόμα στην παράδοση *«κάθε αντίσταση στην πείνα για βιομηχανική αφθονία έχει γίνει ουσιαστικά αδύνατη»*.

⁵ Σελ. 180, ό.π.

Θα τολμούσαμε να εκφράσουμε κάποιες επιφυλάξεις για το επιχείρημα που μεταχειρίζεται εδώ ο Gellner. Δημιουργεί δηλαδή έτσι, μία εντελώς αφηρημένη και γενική έννοια «πρώιμης βιομηχανικής κοινωνίας», χωρίς να την συγκεκριμενοποιεί ιστορικά, αλλά ούτε και έστω με μεγαλύτερη κοινωνιολογική ακρίβεια. Έτσι καταλήγει σε μία έννοια την οποία θα μπορούσε να εφαρμόσει κατά το δοκούν σε κάθε αμφισβητούμενη ιστορική περίπτωση. Δεν προσδιορίζεται δηλαδή, ποιο είναι εκείνο ακριβώς το κρίσιμο σημείο που καθιστά μία υψηλή κουλτούρα από ανύπαρκτη, σε «καθεστώς αποκρυστάλλωσης», και αντιστοίχως που καθιστά την κοινωνία της από αγροτική σε «πρώιμη βιομηχανική». Εδώ μας έρχεται για παράδειγμα στο νου ο Kedourie, ο οποίος ακολουθώντας εντελώς διαφορετικό δρόμο εξηγεί πως οι εθνικισμοί που προέκυψαν στα απόνερα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν εθνικισμοί επί κοινωνιών ακόμα ως επί το πλείστον παραδοσιακών, που ακριβώς ενόψει της εμφάνισης του εθνικισμού άρχισαν να εκσυγχρονίζονται, και όχι το αντίστροφο.

Εάν θεωρήσουμε δε ότι και η ελληνική περίπτωση εντάσσεται σε αυτούς τους Βαλκανικούς Εθνικισμούς (παρότι ο Gellner αργότερα θα αναφέρει ότι ο ελληνικός εθνικισμός πρώτα αναδείχθηκε ως ένας εθνικισμός της διασποράς), αξίζει να αντιτάξουμε στο επιχείρημα του Gellner το εξής χωρίο του Κονδύλη:

«... (ενν. οι δραστηριότητες των καταβοκραίων και των βιοτεχνών) ... δεν είναι σε θέση να διασπάσουν το παραδεδομένο κλοιό των πατριαρχικών σχέσεων και νοοτροπίας. Αυτό σημαίνει ότι στο πλαίσιό τους δεν επικρατεί ο σταθμιστικός και εργαλειακός λογισμός, η απρόσωπη διαμόρφωση των εργασιακών σχέσεων στην βάση της προσφοράς και της ζήτησης και η συσσωρευτική πρόθεση με την καπιταλιστική έννοια. Η οικονομική δραστηριότητα συνυφαίνεται μάλλον με προκαπιταλιστικά κίνητρα κοινωνικού γοήτρου, οπότε και εργασιακές σχέσεις διέπονται κατά μέγιστο μέρος από τους άγραφους πατριαρχικούς νόμους του δούνα και λαβείν, δηλαδή της παροχής υπακοής με αντιπαροχή ορισμένη προστασία»⁶.

Είναι αλήθεια ότι ο Gellner έχει ήδη δηλώσει ρητώς πως δεν αναφέρεται στον καπιταλισμό ως παράγοντα του εθνικισμού, αλλά στην εκβιομηχάνιση. Εντούτοις, από το άνω χωρίο προκύπτουν κατεξοχήν κοινωνιολογικές παρατηρήσεις που αφορούν και την τελευταία: ήτοι ότι ο καταμερισμός εργασίας δεν βρίσκεται ακόμα στο επίπεδο που τον περιγράφει ο Gellner, οι εργασιακές σχέσεις, αποβλέποντας ακριβώς σε παροχή υπακοής και αντιπαροχή προστασίας, είναι τέτοιες που δεν προσιδιάζουν στον ανθρώπινο τύπο της εκβιομηχάνισης, ήτοι σε έναν τύπο που φαντάζει «ευνουχισμένος» όπως ο ίδιος τον περιγράφει. Αντίθετα είναι ακόμα προσκολλημένες στην οικογένεια και την υπο-ομάδα. Και εντούτοις, μπορεί ο Gellner να επιφυλάσσεται και να διευκρινίζει πως στις πρώιμες βιομηχανικές κοινωνίες του υπάρχουν ακόμα ενεργές παραδοσιακές δομές, όμως εδώ έχουμε μία κοινωνιολογική ανάλυση από τον Κονδύλη κατά την οποία οι παραδοσιακές αυτές δομές, είναι οι αποχρώσεις. Πώς θα γίνει εδώ το τελικό ξεσκαρτάρισμα τους ενός τύπου κοινωνίας από την άλλη;

Τέλος, ώρα να μεταβούμε και στο τελευταίο τύπου εθνικισμού, τον εθνικισμό Νο. 6, τον λεγόμενο εθνικισμό της διασποράς. Ο εθνικισμός αυτό προετοιμάζεται στους κόλπους της αγροτικής κοινωνίας, όταν αυτή επιλέγει να χρησιμοποιήσει μία συγκεκριμένη μειονότητα για να ασκεί εντός της «κληρικού τύπου» καθήκοντα. Τα αντι-εντροπικά χαρακτηριστικά που ξεχωρίζουν αυτήν την κοινότητα είναι ακριβώς ο λόγος που τοποθετείται εκεί, καθώς στην αγροτική κοινωνία οι ανάλογες δραστηριότητες δεν πρέπει να αναμειγνύονται με την αγροτοπαραγωγική πλειοψηφία. Όταν ωστόσο

⁶ Βλ. Κονδύλη, Οι αιτίες της παρακμής της σύγχρονης Ελλάδας, εκδ. Θεμέλιο, σελ. 19.

με την έλευση της εκβιομηχάνισης εμφανίζεται η ανάγκη καθολικοποίησης του κλήρου, δηλαδή όλοι πλέον θέλουν να τελούν τις ίδιες δραστηριότητες που επιτελούσε η άλλοτε στεγανά και συνειδητά διαχωρισμένη αυτή μειονότητα, τότε, οι ομάδες αυτές χάνουν το μονοπώλιό τους, που της καθιστούσε άλλοτε χρήσιμες, και έτσι χάνουν και την προστασία τους. Ταυτόχρονα όμως, δυνάμει της φύσης των λειτουργιών που τελούσαν στην αγροτική κοινωνία έχουν ήδη συσσωρευμένες τις απαραίτητες νέες δεξιότητες δίχως να χρειάζεται να καταβάλλουν προσπάθεια. Παρουσιάζεται έτσι το φαινόμενο, με την έλευση της εκβιομηχάνισης, οι μειονότητες αυτές να έχουν την αποκλειστική έτοιμη πρόσβαση σε μία υψηλή κουλτούρα, αλλά να τους λείπει η πολιτική δύναμη, η εξουσία. Από την άλλη, οι έχοντες την πολιτική εξουσία δεν έχουν έτοιμη την πρόσβαση στην υψηλή κουλτούρα. Παράλληλα, ήδη σημειώσαμε πως η μειονότητα αυτή με την πρόσβαση στην εκπαίδευση έχει αντι-εντροπικά χαρακτηριστικά, με αποτέλεσμα να εμφανίζεται στην εξίσωση και η ταυτοτική ως την πούμε διαφοροποίηση. Έτσι φτάνουμε στην περίπτωση Νο. 6 του πίνακα, που αρχικά φάνταζε παράδοξη. Σε αυτήν την κατηγορία ο Gellner εντάσσει τους Εβραίους, τους Έλληνες, του Αρμένιους. Η διαφορά του στην αντιμετώπιση του Αρμενικού εθνικισμού, για παράδειγμα, σε σχέση με τον Kedourie είναι καταφανής.

Οι εθνικισμοί που γεννώνται από αυτές τις ομάδες, οι εθνικισμοί της διασποράς, έχουν την ιδιαιτερότητα ότι δεν διαθέτουν πάντα μία ορισμένη εδαφική βάση για να χτίσουν εκεί τη δική τους αυτόνομη κρατική μονάδα. Κάποιες φορές το καταφέρνουν μέσα από παράδοξους τρόπους, όπως οι Εβραίοι, άλλες φορές δεν τα καταφέρνουν και παραμένουν σε ένα ατέλειωτο καθεστώς βίας εντός των βιομηχανικών κοινωνιών που εντοπίζονται. Ο εθνικισμός πάντως αυτός είναι χαρακτηριστικός της μη αναγωγής του φαινομένου σε ταξικά κριτήρια: εδώ στα άτομα της διασποράς δεν λείπει η οικονομική ρώμη, αλλά η πολιτική προστασία.

4. 8ο Κεφάλαιο: Το μέλλον του εθνικισμού.

Αφού ο Gellner ολοκλήρωσε πλέον την κατασκευή του αυστηρού μοντέλου τυπολογίας του, θα ασχοληθεί περαιτέρω με την απάντηση σε άλλου είδους ερωτήματα που προκύπτουν. Το πρώτο από αυτά είναι ποιο θα είναι το μέλλον του εθνικισμού.

Από όσα αναλύσαμε, ήδη μπορούμε να μαντέψουμε πως θα φαντάζεται έναν εθνικισμό πιο ήπιο, λιγότερο οξύ. Και αυτό γιατί αντίστοιχη είναι η σύγκριση μεταξύ εθνικισμών της πρώιμης βιομηχανικής κοινωνίας και αυτών της όψιμης. Πλέον μόνο να ωριμάζουν όλο και περισσότερο μπορούν οι βιομηχανικές κοινωνίες μας, αν και επιφυλάσσεται πως οποτεδήποτε, στο πολύ μακρινό μέλλον θα μπορούσε να έρθει μία νέα, απροσδιόριστη κοινωνικοδομική αλλαγή που θα ανατρέψει τα πάντα, όπως έκανε και αυτή της μετάβασης από την αγροτική στην βιομηχανική κοινωνία.

Πιο βραχυπρόθεσμα ωστόσο, στο μέλλον της όλο και πιο ολοκληρωμένης εκβιομηχάνισης, η οξύτητα του εθνικισμού μπορεί να μειωθεί, ο Gellner ωστόσο σημειώνει ότι πάντοτε θα παραμένει το ζήτημα των εντάσεων που προκαλεί η παρουσία αντι-εντροπικών χαρακτηριστικών εντός μίας κοινωνίας, και η οποία θα μπορεί να εξακολουθεί να παρέχει την εθνικιστική σπίθα. Παράλληλα, η όλο και μεγαλύτερη βιομηχανική σύγκλιση και παγκόσμια αλληλεξάρτηση θα σημάνουν ότι οι υψηλοί πολιτισμοί, οι «ζωτικοί αυτοί χυλοί» θα εξαφανίσουν εντελώς όποιους χαμηλούς, παραδοσιακούς πολιτισμούς, οι οποίοι θα καταδικαστούν να υφίστανται πλέον μόνο μουσειοποιημένοι, δηλαδή μουμιοποιημένοι. Ωστόσο, παρά την μεγάλη αυτή σύγκλιση, που μπορεί να σηματοδοτεί και ότι η

γλωσσική διαφορά μεταξύ κάθε υψηλού πολιτισμού είναι απλώς μία διαφορά ηχητική, την οποία τα άτομα θα μπορούν να παραγκωνίζουν για να κινούνται εντός ενός διεθνικιστικού εκβιομηχανισμένου περιβάλλοντος, ο Gellner παραμένει επιφυλακτικός, και θεωρεί ως ένα τέτοιο ενδεχόμενο δεν είναι και τόσο πιθανό. Αντιθέτως, οι *ανθρωπολογικές* πολιτισμικές διαφορές μεταξύ των κοινωνιών θα εξακολουθήσουν έως ένα βαθμό να υφίστανται.

Στην βάση αυτή ωστόσο διατείνεται πως η διατήρηση του εθνικισμού ακόμα και στα επόμενα στάδια της βιομηχανικής κοινωνίας, όπως υποστήριξε ανωτέρω, δεν θα πρέπει να βασιστεί σε μία θέση πως οι ξεχωριστοί πολιτισμοί θα παραμείνουν τόσο ασύμμετροι και εντελώς διαφορετικοί μεταξύ τους, όπως στις αγροτικές κοινωνίες.

Πως δεν θα υπάρξει δηλαδή, σε καμία περίπτωση κάποιου βαθμού πολιτισμική σύγκλιση. Στην βάση αυτού, δηλώνει πως ο ίδιος είναι επιφυλακτικός σχετικά με την δυνατότητα εφαρμογής της θέσης περί ανυπαρξίας κοινού μέτρου, που θα προέκυπτε από μία τέτοια λογική. Ίσως οι αγροτικές κοινωνίες κατάφερναν να παραμείνουν ασύμμετρες (αν και μεταπηδώντας κάποιες φορές προς την συμμετρία) επειδή σχημάτιζαν τα δόγματά τους κατά τρόπο που τα καθιστούσε απρόσβλητα σε εξωτερικές αντιρρήσεις και σε ένα καθεστώς διαρκούς αυτοεπιβεβαίωσης. Έτσι, ήταν τουλάχιστον σε ένα πυρηνικό επίπεδο στεγανές σε αμφισβητήσεις. Ωστόσο πλέον η βιομηχανική κοινωνία είναι ρασιοναλιστική, εκκοσμηκευμένη, πρέπει διαρκώς να αποδεικνύει. Έτσι, όλοι οι υψηλοί πολιτισμοί εντός της θα κληθούν να χρειαστεί να αποδείξουν λογικά τον εαυτό τους, και τότε το κοινό μέτρο σύγκρισης θα προκύψει.

Ταυτόχρονα, οι όποιες ταξικές διαφορές και εάν εντείνονται κατά την πρόοδο της εκβιομηχάνισης και της διαρκούς ανάπτυξης που αυτή απαιτεί, κατά τον Gellner, δεν θα μπορέσουν να οδηγήσουν σε ανατροπή του πολιτικού συστήματος. Η ανατροπή αυτή έγινε μόνο όταν ένα έθνος έγινε τάξη, ήτοι μόνο όπου παρουσιάσθηκε το επιπλέον στοιχείο της πολιτισμικής (ταυτοτικής) διαφοροποίησης. Υποστηρίζει δε ότι η βιομηχανική κοινωνία δεν γεννάει πλέον τόσο βαθιές κοινωνικές αβύσσους, ώστε να μπορούν εν συνεχεία να ενεργοποιηθούν από την εθνότητα⁷. Εμείς θα ρωτούσαμε εδώ, όταν μία βιομηχανική κοινωνία φτάνει στο τέλμα και γεννά κοινωνικές αβύσσους, τι γίνεται όταν αυτές λειτουργούν αντ' αυτού ως οζύνσεις της επικοινωνιακής απόστασης μεταξύ ξεχωριστών εθνών; Όταν εξωτερικεύονται προς τα σύνορα;

5. 9^ο κεφάλαιο: Εθνικισμός και Ιδεολογία.

Σε συνέχεια αυτών, ο Gellner διεισδύει προοδευτικά σε ακόμα πιο δομικά ερωτήματα σχετικά με τον εθνικισμό. Αναλύει εδώ την θέση, πως στην περίπτωση του εθνικισμού, εν αντιθέσει για παράδειγμα με την περίπτωση του χριστιανισμού ή του μαρξισμού, η ανάλυση των επιμέρους δογμάτων του φαινομένου, ήτοι των προϊόντων των διανοούμενων του, δεν έχει και τόση σημασία. Το 9^ο κεφάλαιο του βιβλίου του είναι έτσι αφιερωμένο στην ανάπτυξη αυτής της θέσης, και δη σε ρητή αντιδιαστολή των θέσεων του Kedourie, ο οποίος στο πλαίσιο των έργων του «ο Εθνικισμός» και στα δοκίμιά του «Μειονότητες – Θρησκεία & Πολιτική» επιχειρεί ακριβώς να δώσει μία επισκόπηση του φαινομένου, τόσο ιστορική, όσο και δια της ανάλυσης των επιμέρους δογμάτων του.

⁷ Βλ. ό.π., σελ. 215

Αντιθέτως, ο Gellner υποστηρίζει ότι αυτό είναι σε γενικές γραμμές αχρείαστο, καθώς αφενός ο εθνικισμός είναι μία ούτως ή άλλως αναπόφευκτη συνθήκη που γεννά το συγκεκριμένο κοινωνικοδομικό πλαίσιο της εκβιομηχάνισης, αφετέρου οι δογματικοί του εθνικισμού πλήττονται από ένα είδους ψευδούς συνείδησης, μία αναστροφή της πραγματικότητας. Για παράδειγμα, τα διάφορα δόγματά του μπορούν να ισχυρίζονται ότι ο εθνικισμός είναι γνησίως παραδοσιακός, ενώ στην πραγματικότητα είναι καθ' όλα μοντέρνος, βοηθώντας να κατασκευαστεί μία ανώνυμη μαζική κουλτούρα.

Στην χρήσιμη κατάδειξη αυτού του δεύτερου σημείου, δηλαδή στην αποκάλυψη της αντεστραμμένης φύσης του εθνικισμού, περιορίζει την χρησιμότητα των αναλύσεων των επικριτών του φαινομένου ο Gellner, και έτσι και τις θέσεις του Kedourie. Ο Gellner ισχυρίζεται πως ο Kedourie αντιμετωπίζει τον εθνικισμό ως «μία τυχαία, αποφευκτική τροπή, που κατά τύχη γεννοβόλησαν οι Ευρωπαίοι διανοητές», και αυτό εσφαλμένα, γιατί κατά την άποψή του, όπως προ-είπαμε, ο εθνικισμός δεν είναι κάτι το τυχαίο, αλλά μία αναγκαία κοινωνική συνθήκη ριζωμένη στην δομή του βιομηχανικού συστήματος.

Εδώ όμως θα μπορούσαμε να πούμε ότι κάνει μία κάπως άδικη κριτική στον Kedourie, η οποία πηγάζει από το καταστατικό ασύμβατο των προσεγγίσεων των δύο διανοητών. Συγκεκριμένα, ο Kedourie εξηγεί στο έργο του πως ο εθνικισμός προσιδιάζει πράγματι, ταιριάζει, τουλάχιστον σε συγκεκριμένες γεωγραφικές εκτάσεις και περιόδους, με τις κοινωνικές συνθήκες μαζικοποίησης, εκσυγχρονισμού, εκκοσμίκευσης που τον συνοδεύουν. Λειτουργώντας ο ίδιος ως μία εκκοσμιευμένη θρησκεία, είναι χρήσιμος για τον μοντέρνο άνθρωπο που αναζητά ταυτότητα και νόημα. Ωστόσο δεν αρκεί αυτό για να καταλήξουμε με αποφασιστικότητα πως ο εθνικισμός είναι κάτι το αναπόφευκτο. Και ακόμα περαιτέρω, είναι αδύνατο, ενόψει της ποικιλίας των πραγματικών ιστορικών παραδειγμάτων, να τον τυποποιήσουμε εξαντλητικά σε ένα συγκριμένο πρότυπο. Και άλλοι θεωρητικοί του εθνικισμού, ακολουθούν αυτήν την προσέγγιση του Κεντούρι, δηλαδή επιφυλάσσονται στο να διατυπώσουν καθολικούς νόμους λειτουργίας του, ακόμα, για παράδειγμα και ο Hobsbawm.

Ο καθηγητής Λέκκας, στο 1^ο κεφάλαιο του βιβλίου του «Η εθνικιστική Ιδεολογία⁸» στέκεται περισσότερο κοντά τον Κεντούρι και θα μπορούσε να αντιτάξει εδώ στον Gellner το εξής: «η προσπάθεια να οριστεί η ιδεολογία ως 'παραμορφωμένη γνώση' (όπως της προσδίδει χαρακτήρα ψευδούς συνείδησης εδώ ο Gellner), και να εξηγηθεί ως παράγωγο κοινωνικών σχέσεων, καθιστά την παράλληλη θεώρησή της επιστήμης ως 'αντικειμενικής γνώσης' αδύνατη, επειδή την τοποθετεί αναγκαστικά, έξω από ιστορικούς και κοινωνικούς περιορισμούς», κάτι το οποίο φυσικά δεν μπορεί να νοηθεί. Έτσι, συμπληρώνει πως «εάν μία ομάδα ανθρώπων πιστεύει σε κάποια θρησκεία, και εξαιτίας αυτής τα πίστης, θρησκεύεται, νηστεύει, επιτρέπει και απαγορεύει, επιβραβεύει και τιμωρεί, τότε η ίδια η θεωρία την οποία ασπάζεται αποτελεί τμήμα της πραγματικότητας μέσα στην οποία εκτυλίσσεται η πραγματική ζωή⁹». Οι ιδέες, δηλαδή, αφετέρου δεν είναι καθολικές και άχρονες, αφού εμφανίζονται εντός μίας συγκεκριμένης ιστορικής και κοινωνικής πραγματικότητας, αφετέρου, ωστόσο, εντός της τελευταίας καθίστανται *εμπράγματα*, ακριβώς επειδή με πραγματικό τρόπο «ορίζουν και δικαιώνουν την συμπεριφορά των κοινωνικών υποκειμένων». Γι' αυτό συνεπώς, θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως δεν είναι αχρείαστη η μελέτη των ιδεών αυτών και στα πλαίσια του εθνικισμού.

⁸ Βλ. Παντελής Λέκκας, Η εθνικιστική Ιδεολογία, εκδ. Παπαζήση (2011), σελ. 31.

⁹ Βλ. ομοίως, σελ. 28.

Ο Gellner ωστόσο, φαίνεται πως δεν ακολουθεί έναν τέτοιο είδος σχετικισμού ή αγνωστικισμού, αλλά επιμένει πως «ευτυχώς ή δυστυχώς, σπάνια οι ιδέες μας έχουν ανάλογη ισχύ». Φτάνει, για τον θεωρητικό αυτό του εθνικισμού, η αποκάλυψη μέσω λογικών επιχειρημάτων, εκείνων των δομών που καθιστούν το φαινόμενο αναπόφευκτο. Έτσι, δεν αντιμετωπίζει την κυριαρχία του εθνικισμού ως μία συνολική χειροτέρευση του κόσμου, αλλά υποστηρίζει πως «Στην πραγματικότητα, ο άνθρωπος της εποχής του εθνικισμού δεν είναι ούτε συμπαθέστερος ούτε αντιπαθέστερος από τους ανθρώπους των άλλων εποχών». Πάντως, εάν έχουμε διαφωνήσει σε όλα τα άλλα μαζί του, με αυτό το τελευταίο ίσως θα μπορούσαμε να συμφωνήσουμε.

Ακόμη περαιτέρω πάντως, δηλώνει ότι δεν συμμερίζεται την ίδια αντίληψη για τον Καντ με τον Kedourie, θεωρώντας πως ο τελευταίος εντελώς αυθαίρετα και άστοχα τον τοποθετεί στην δογματική αρχή του εθνικισμού. «Αντίθετα, η ταύτιση του ανθρώπου στον Καντ με αυτό το οποίο είναι έλλογο και καθολικό μέσα του, η σχολιαστική και επίμονη, άκρως χαρακτηριστική απaréσκειά του να βασίσει οτιδήποτε το σημαντικό σε αυτό το οποίο είναι απλώς τυχαίο, ιστορικό ή ιδιαίτερο, κάνει τον Καντ το κατ' εξοχήν πρότυπο εκείνης της υποτίθεται αναμικτής, κοσμοπολίτικης ηθικής του Διαφωτισμού που οι ρομαντικοί εθνικιστές περιφρόνησαν και αποστράφηκαν τόσο πολύ¹⁰». Έτσι, δηλώνει κατηγορηματικά πως «είναι αποδεδειγμένη ιστορία ότι ποτέ δεν ρίχτηκαν βόμβες εν ονόματι του δόγματος του Καντ περί του a priori χαρακτήρα των κατηγοριών. Το ίδιο και για τις απόψεις του σχετικά με τον αυτοκαθορισμό».

Ας τολμήσουμε ωστόσο εδώ να υποστηρίξουμε τον Kedourie: αφενός ο τελευταίος δεν υποστήριξε πως ο ίδιος ο Καντ ήταν ένας δογματικός του εθνικισμού. Αυτό που υποστήριξε ήταν ότι η θεωρία του ήταν καταστατικώς τέτοια, δηλαδή έφερε αξιώσεις καθολικότητας με τέτοιο τρόπο, ώστε να κατάφερε μερίδα των επιγόνων του να την αξιοποιήσει προβληματικά. Δηλαδή δεν είναι το περιεχόμενο της θεωρίας του Καντ προβληματικό για τον Κεντούρι, θα λέγαμε εδώ, αλλά το πλαίσιο της, το γεγονός ότι ενστάλαξε στο ρου της ανθρωπίνης σκέψης την ιδέα της δυνατότητας αυτόνομης σύλληψης του καθολικού. Σίγουρα, δεν έπεσαν βόμβες για τις a priori κατηγορίες του Καντ, αλλά οι βόμβες που έπεσαν, έπεσαν από όσους καταστατικά θεωρούσαν ότι καταρχήν είναι δυνατόν να συλλάβει κανείς από μόνος του το απόλυτο και αληθινό, και κατά δεύτερον ότι αυτοί το είχαν καταφέρει.

6. Συμπερασματικά

Για τον Gellner, συνεπώς, δυνάμει του μοντέλου του, ο εθνικισμός δεν είναι ένα μυστήριο, αλλά ένα φαινόμενο που εξηγείται δομικά. Είναι ως προς αυτό δηλαδή, ρασιοναλιστής, ήτοι θεωρεί πως είναι εφικτό μέσα από τον ανθρώπινο λόγο να εξηγηθούν αποτελεσματικά και εξαντλητικά τα κοινωνικά φαινόμενα, όπως και ο εθνικισμός. Ο ρασιοναλισμός του, πάντως, δεν είναι απεριορίστος, αλλά εξαντλείται εντός του εκάστοτε κοινωνιολογικού ιστορικού παραδείγματος, εντός της εποχής του. Έτσι, ήδη με την αναφορά του στην αρχή του βιβλίου του στους Kant και Hume, σημειώνει πως είχαν μόνο την αυταπάτη ότι ανέλυαν τον ανθρώπινο νου «παντού και πάντοτε», αλλά εντούτοις, και εξίσου σημαντικά, κατάφεραν πράγματι «να προσφέρουν βαθιές ερμηνείες της γενικής λογικής του νέου πνεύματος του οποίου η εμφάνιση χαρακτήρισε την εποχή τους».

¹⁰ Βλ. ό.π., σελ. 231.

Ήδη, το γεγονός πως για τον Gellner ο εθνικισμός δεν αποτελεί ένα μυστήριο, φανερώνει την καταστατική διαφοροποίησή του από άλλους θεωρητικούς, όπως τον Hobsbawm, τον Kedourie, τον Λέκκα, ακόμα και τον Anderson, που επίσης επιχειρεί να σκιαγραφήσει κάποιους βασικούς μηχανισμούς εμφάνισης του φαινομένου, ωστόσο πολύ πιο αυστηρά ιστορικά θεμελιωμένους, εκλεπτυσμένους και (συνειδητά) μη εξαντλητικούς. Αξίζει να υπογραμμιστεί εντούτοις, πως η διαφοροποίησή αυτή δεν αφορά τις καθ' αυτές ιδιότητες του φαινομένου: για παράδειγμα υπάρχει θεωρητική ομοφωνία μεταξύ όλων πως ο εθνικισμός είναι ένα φαινόμενο μοντέρνο, ότι υφίσταται εντός μίας πραγματικότητας πολιτικοποίησης του πολιτισμού, μίας κοινωνίας μαζικοποιημένης, εξισωτικής και εκσυγχρονιστικής. Για τους μεν ωστόσο, είναι ο εθνικισμός που επιφέρει αυτές τις ιδιότητες, ή έστω συνυπάρχει με αυτές, για τον Gellner από την άλλη, τα στοιχεία αυτά προϋπάρχουν δυνάμει μίας τυχαίας (ή έστω ανεξήγητης) κοινωνικοδομικής αλλαγής, και είναι αυτά ακριβώς που νομοτελειακά καθιστούν αναπόδραστη την εμφάνιση του εθνικισμού.

Έτσι, η ανωτέρω θεωρητική διαφοροποίηση, αγγίζει βαθύτερα, οριακά φιλοσοφικά ερωτήματα που αφορούν την δυνατότητα εξαντλητικής κατανόησης των κοινωνικών φαινομένων ή μη, και την διατύπωση καθολικών κανόνων λειτουργίας των ανθρωπίνων κοινωνιών, έστω εντός μίας συγκεκριμένης «εποχής» και μόνο. Εξ ορισμού, αυτά τα ερωτήματα εκτείνονται πολύ μακρύτερα από το συγκεκριμένο θεωρητικό πεδίο της μελέτης του εθνικισμού. Αυτό είναι εξάλλου που εκφράζεται τόσο έντονα μέσα από την φλογερή θεωρητική διαμάχη Gellner – Kedourie, για την οποία ο πρώτος αφιερώνει ένα ολόκληρο κεφάλαιο του υπό μελέτη, με το παρόν, βιβλίου του, και ο δεύτερος του απαντά πως ενδίδει εσφαλμένα σε έναν «κοινωνιολογικό πειρασμό». Πάντως, παρά τις όποιες αντιρρήσεις στην θεωρία, η θεωρία του Gellner παραμένει μία ιδιαίτερα ευφυής θεωρία που τονίζει με μοναδικό τρόπο πολλά από όσα λαμβάνουν χώρα γύρω μας.

Oskar Kokoshka (1886-1980)

Amadeo Modigliani (1884-1920)